larini rivojlantiradi. Natijada biologiya fanini o‘qitishning sifatini oshirish, o‘quvchilarni ilmiy va amaliy bilimlarga ega bo‘lishini ta’minlash, ularni zamonaviy biologik ilm-fan bilan tanishtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Arziqulov R. Sog‘lom turmush tarzi asoslari. T., O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2009, 248 bet.

(2). Tolipova J.O. Biologiyani o‘qitishda innovasion texnologiyalar. Metodik qo‘llanma, T., 2013, 148 bet.

(3). Isabayeva M.M. Biologiyani o‘qitishda sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. Uslubiy qo‘llanma, “Fan va texnologiya”, T., 2012, 72 bet.

(4). Arziqulov R. Reproduktiv salomatlik asoslari. T., O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2010, 176 bet.

Daniyarova Sitora Qulmat qizi (Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Chet tillar kafedrasi assistenti, daniarovasitora@gmail.com)

IKKI TILLI TALABALARDA METALINGVISTIK FAOLIYATNING MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ikki tilli talabalarda metalingvistik faoliyatning mohiyati va xususiyatlari ontolingvistik yondashuv asosida yoritilgan. O‘zga tilni o‘zlashtirish ona tilini o‘zlashtirishdan ko‘ra farqliroq, bu ikki jarayon juda ko‘p umumiy xususiyatlarga ega ekanligi, ikki va undan ortiq tillarning ketma-ket va bir vaqtda assimilatsiya qilinishi bilan tillarning turli munosabatlari kuzatilishi va bu borada olimlarning qarashlari bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *ona tili, ikki tillilik, metalingvistik, ontolingvistik, assimilatsiya, nutq faoliyati, til vositalari, transfer xususiyatlari, appersepsiya muammosi, konvertatsiya jarayoni.*

Даниярова Ситора (ассистент кафедры иностранных языков Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий, daniarovasitora@gmail.com)

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ МЕТАЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ДВУЯЗЫЧНЫХ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. *В данной статье на основе онтолингвистического подхода освещены сущность и особенности металингвистической деятельности у двуязычных студентов. Отмечается, что освоение иностранного языка отличается от усвоения родного, однако эти два процесса имеют множество общих характеристик. Рассматриваются различные взаимоотношения языков при последовательной и одновременной ассимиляции двух и более языков, а также изложены взгляды ученых на этот вопрос.*

Ключевые слова: *родной язык, двуязычие, металингвистика, онтолингвистика, ассимиляция, речевая деятельность, языковые средства, особенности трансфера, проблема апперцепции, процесс конвертации.*

Daniyarova Sitora (Assistant, Department of Foreign Languages, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, daniarovasitora@gmail.com)

THE ESSENCE AND FEATURES OF METALINGUISTIC ACTIVITY IN BILINGUAL STUDENTS

Annotation. *This article is based on an ontolinguistic approach, explores the essence and characteristics of metalinguistic activity in bilingual students. It is noted that the acquisition of a foreign language differs from the acquisition of a native language, however, these two processes share many common features. The paper examines various language interactions in the sequential and simultaneous assimilation of two or more languages, and also presents scholars' views on this matter.*

Keywords: *Native language, bilingualism, metallinguistics, ontolinguistics, assimilation, speech activity, linguistic means, transfer features, apperception problem, conversion process.*

Kirish. Oliy ta’lim muassasalarida ona tili va chet tillarini o‘rganish ikki tilli talabalarning kognitiv, til va nutq rivojlanishidagi muhim davrdir, chunki bu, keyinchalik, boshqa oliy ta’lim muassasalari fanlarini o‘zlashtirish sifatiga ta’sir qiladi. Ona tili va chet tillari o‘qishning ikkinchi yilidan boshlab chet tilining asosiga aylanadi. Bundan tashqari, ikkinchi chet tilini o‘rganish “ona tili – chet tili – birinchi chet tili” triadasining asosiga aylanadi. Mavjud o‘quv holati va uslubiy ishlarni tahlil qilish natijalariga ko‘ra, oliy ta’lim muassasalarida ko‘p tilli ta’limni rivojlantirishga yordam beradigan tillarni o‘rgatishning taniqli samarali uslubiy yondashuvi yo‘qligi ta’kidlanadi. Biz foydalanadigan terminologiyani aniqlashtirish uchun “metalingvistik qobilyat” va “metalingvistik faoliyat”ni farqlashni zarur deb hisoblanadi. An’anaga ko‘ra, turli

mualliflarning asarlarida ulardan ikki marta yoki beg'araz foydalanish mavjud, bu esa ushbu atamalarni, jumladan, ularni birlashtirilgan sohada keltirish imkonini beradi. "Metalingvistik faoliyat" (ing. meta–lingvistik xabardorlik – metalingvistik ong). Biroq ushbu maqolada ikkala tushunchaga alohida ma'noda to'xtalib o'tiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu atamalardan foydalangan holda kichik yoshdagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining, ayniqsa, ikki tillilarning metalingvistik qobiliyatini, metalingvistik faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan mahalliy ishlar soni juda cheklangan. Ehtimol, bu "metalingvistik (metalingvistik)" atamasi o'qitish usullarida hali ham yangi hisoblanganligi, ilgari bir nechta tillarni o'rganish aspektida keng qo'llanilmaganligi bilan bog'liq. Biroq 1970-yillardan boshlab turli atamalarni bilvosita ("lingvistik ong", "til mulohazasi", "til hissi", "imlo savodxonligi") yoki bevosita ("metalingvistik ong", "metalingvistik aks ettirish") ushbu hodisani o'rganish bilan bog'liq psixolingvistika va tilshunoslik.

Metalingvistik ong nazariyasi nuqtayi nazaridan, chet tilida so'zlashuvchi kattalarga nisbatan "oddiy metalingvistik ong" va "sodda tilshunoslik" atamalari, ko'pincha, qo'llaniladi.

Oddiy metalingvistik ongning internetdagi siyosat va tilshunoslikning (lingvopolitologiya) o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda til o'zining turli ko'rinishlarida bevosita bayonotlar va muhokamalarning predmeti bo'lgan holat va bayonotlarga tegishli munozaralar davom etar ekan, siyosiy nutqni tashkil qilish vositasi sifatida harakat qiladilar [1;448–449 c.].

20-asrning oxirida metalingvistik ong nazariyasi faol rivojlana boshladi va uning tadqiqot yo'nalishlari hozirgi kungacha kengayib bormoqda. Aniq ilmiy qiziqishga qaramay, metalingvistik faoliyat ikki tilli talabalarning yuqori oliy ta'lim muassasalari ta'limi doirasida, lingvodidaktik va uslubiy nuqtayi nazardan yetarlicha o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. An'anaga ko'ra, metalingvistik ongning xususiyatlariga qisman (lingvistik ongning tarkibida yoki doirasidan tashqarida), xabardorlik kabi antinomiyalar kiradi. Ilmiy, verbalizatsiya, ijodkorlik va boshqalar. Shumarina metalingvistik ong tuzilishining 3 darajasini ajratib ko'rsatadi va tavsiflaydi [2;158–160 c.], ularni quyidagicha talqin qilish mumkin:

–birinchi daraja (ongsiz) – og'zaki bo'lmagan metalingvistik faoliyat (to'liq daraja);

–ikkinchi daraja (og'zaki) og'zaki metalingvistik faoliyat, oldindan ko'rish, xatolarni tuzatish va baholash bayonoti bilan bog'liq, tayyor emas (aniq daraja);

–uchinchi daraja (ijodiy) – ijodiy metalingvistik faoliyatni, chuqurroq, tashkiliy qayta fikrlashni, nostandart yondashuvni, ijodkorlikni, ilmiy xarakterni (aniq daraja) o'z ichiga oladi.

Mavzu bo'yicha maxsus adabiyotlarni o'rganish shuni aytishga imkon beradiki, "metalingvistik qobiliyatlar/ogohlik" (metalingvistik qobiliyatlar) atamasi bilan ifodalangan hodisa, asosan, o'rganilayotgan tilga analitik yondashishda ifodalanadi.

Shunday qilib, fanda metalingvistik (metalingvistik) qobiliyat ikki tomondan yoritiladi: 1) psixologiya, shu jumladan, psixolingvistika nuqtayi nazaridan, u "ogohlik", "refleksivlik", "metalingvistik ong" tushunchalari bilan bog'liq. birinchi marta metalingvistik xabardorlik atamasi 1974-yilda Garvard professori Kortni Kasden tomonidan tilshunoslik, jumladan, ontolingvistika va kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan ishlatilgan, u nutq va nutqning ontogenezi xususiyatlari bilan bog'liq. Tilning metalingvistik (boshqacha aytganda, o'z-o'ziga murojaat qilish, o'z-o'zini izohlash) funksiyasi. Birinchi marta bu funksiya Praga tilshunoslik oliy ta'lim muassasalari ining asoschisi Roman Yakobson tomonidan 70–80-yillarda aniqlangan. Chet ellik tadqiqotchilar, xususan, Bowyey J.A., Byalistok E., Ryan E.B., Clark E.V., Edvards H.T., Gombert J.E., Jessner U., Royehr-Brackin K., Slobin D.I., Tulviste T., Tunmer, W.Y., Pratt C., Hyerriman M.L. va boshqalar o'z asarlarida turli talqinlarda ushbu atama bilan ishlaydilar. Mahalliy tadqiqotchilar orasida ba'zilari, ya'ni Gats I.Y., Dolotova O.I., Sokolova I.V., Chirsheva G.N.lar "metalingvistik" atamasini qo'llashadi.

Tahlil va natijalar. Bir qator asarlarda "metalingvistik" atamasi bilan birikmaning ko'plab o'zgarishlari mavjud, masalan, chastota prinsipiga ko'ra taqsimlash:

– "metalingvistik ong", "metalingvistik faoliyat", "metingvistik qobiliyat";

–"metalingvistik fikrlash", "metalingvistik kompetensiya";

–"metalingvistik ko'nikmalar", "metalingvistik tahlil", "metalingvistik nazorat";

–"metalingvistik sharh", "metalingvistik hukmlar","metalingvistik strategiyalar", "metingvistik shaxs", "metalingvistik belgi" va boshqalar.

Shunday qilib, fanda metalingvistik qobiliyat ikki tomondan yoritiladi: psixologiya, shu jumladan, psixolingvistika nuqtayi nazaridan, u "ogohlik", "refleksivlik", "metalingvistik ong" tushunchalari bilan

bog‘liq [3;24–28 c.]. Birinchi marta metalingvistik xabardorlik atamasi 1974-yilda Garvard professori Kortni Kasden tomonidan tilshunoslik, jumladan, ontolingvistika va kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan ishlatilgan, u nutq va nutqning ontogenezi xususiyatlari bilan bog‘liq. tilning metalingvistik (boshqacha aytganda, o‘z-o‘ziga murojaat qilish, o‘z-o‘zini izohlash) funksiyasi. Birinchi marta bu funksiya Praga tilshunoslik oliy ta’lim muassasalarining asoschisi Roman Yakobson tomonidan 70–80-yillarda aniqlangan. Mantiqda, metamatematikada biroz oldinroq, atama “metalyazik” Alfred Tarski tomonidan ishlatilgan. Uchinchi ilmiy yondashuv pedagogik (didaktik) jihatdir. Aynan shu yondashuv ushbu tadqiqot mavzusi doirasida o‘rganish va ilmiy asoslashni talab qiladi. Yuqoridagi ilmiy jihatlarni tahlil qilish asosida biz ikki tilli kishining metalingvistik faoliyatining bir-biri bilan chambarchas bog‘langan va fanlararo bog‘liq bo‘lgan asosiy belgilarini aniqladik: 1) xabardorlik (psixolingvistik, ontolingvistik jihatlar); 2) kognitiv, analitik faoliyat (kognitiv, pedagogik jihatlar); 3) metalingvistik mahorat, metalingvistik uzatish (lingvodidaktik, uslubiy jihatlar).

Ushbu tadqiqotda uchta asosiy tushunchadan foydalaniladi:

1) tabiiy sharoitda nutqni o‘zlashtirishda oliy ta’lim muassasalarigacha va birinchi bosqich talabalarida namoyon bo‘ladigan va uni yanada rivojlantirishni talab qiladigan qobiliyatni anglatuvchi “metalingvistik qobiliyat” tushunchasi;

2) “metalingvistik mahorat” tushunchasi (muallif tushunchasida) – oliy ta’lim muassasalari ta’limida bir necha tilni o‘rganish jarayonida metalingvistik qobiliyatni rivojlantirish asosida shakllanadigan malakalar;

3) “metalingvistik transfer” tushunchasi (muallif tushunchasida) ikki yoki undan ortiq tilni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish asosida shakllangan uch to‘g‘ri metalingvistik tasvir, tushuncha (termin)lar va malakalarning uzatilishidir.

Keyinchalik, yuqori umumiy ta’lim darajasida ikki tilli talabalarda metalingvistik ko‘nikmalarni shakllantirishga oid ushbu tushunchalarning har birining mohiyatini batafsil ochib berish talab etiladi. Oliy ta’lim muassasalarida lingvistik atamalar dozalarda, avval, bilvosita, so‘ngra, atamaning o‘zi (belgilar va vositachi so‘zlarsiz) kiritiladi. Masalan, birinchi bosqichda vositachi so‘zlar beriladi: so‘z-obyekt (predmet aata) – ot, so‘z – xususiyat (beliye aata)–ot. ism sifatdosh, so‘z–harakat (hayaagyn aata) fe’l, ko‘makchi so‘z (komo–tyl) predlog, tovush tushunchasi (dor qoon) va tovushlarning o‘zi shartli shaklda berilgan. ramzlar, imlo –xavfli joy– belgisi shaklida. Belgilar va vositachi so‘zlar tanlangan darslikka, o‘zgaruvchan ta’lim tizimiga bog‘liq. To‘g‘ridan to‘g‘ri atamalarning o‘ziga o‘tish talabalarning metalingvistik ongida ma’lum bir tushuncha, ifoda shakllanganidan keyin sodir bo‘ladi. Har bir o‘quv yilida lingvistik tushunchalar haqidagi g‘oyalar to‘ldiriladi va chuqurlashadi, lingvistik ufqlarning kengayishi kuzatiladi.

M.R.Lvovning so‘zlariga ko‘ra, kichik talabalar lingvistik tushunchalarni shakllantirishning uzoq jarayonini 3 bosqichda o‘tkazadilar: empirik (“kuzatishlarni to‘plash bosqichi”, ilmiy atama kiritilmasdan), nazariy (ilmiy atamalarni kiritishni nazarda tutadi) va “ilmiy atamalar” bosqichi konsepsiyani yanada chuqurlashtirish hamda uning boshqa xususiyatlarini o‘rganish va nutq amaliyotida qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Empirik bosqich mashqlarni bajarishda nutq materialida tushunchaning turli xususiyatlarini kuzatish bilan bog‘liq bo‘lib, bu bosqich 1-bosqichda butun mashg‘ulot davomida davom etadi .

Qo‘shimcha qilamizki, metanutqni ishlab chiqarishda o‘qituvchi uchun tabiiy tilni metatil bilan aralashtirib yubormaslik muhimdir. Til–obyekt va metatilni farqlash zarurati birinchilardan bo‘lib, fransuz adabiyotshunosi va semiologi Rolan Bart tomonidan ta’kidlangan.

A.N.Gvozdev talabalarning til haqidagi fikrlarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilari va metodistlari uchun ham foydali bo‘lishini ta’kidlagan [4].

Xulosa va takliflar. Metalingvistik ko‘nikmalarni shakllantirishga yuqoridagi yondashuv talabalarning ona va chet tillarini o‘rgatishda tilning psixolingvistik va ontolingvistik xususiyatlarini va kognitiv rivojlanishini hisobga olish imkonini beradi. Metalingvistik ko‘nikmalar hikoya, tarjima va lingvo-ijodiy faoliyat bilan bir qatorda, kichik yoshdagi talabalarlar uchun tillarni o‘rganishning moslashuvchan strategiyasini ishlab chiqish, tildan tashqariga chiqish qobiliyati, ijodiy va nostandart yondashuvni ko‘rsatish uchun zarurdir, qolaversa, til o‘rganishning sifat jihatidan yangi darajasiga o‘tish, ularning kognitiv ma’lumotlarini, iloji boricha, faollashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1]. Азимов, Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Издательство “ИКАР”, 2009, с. 448 – 449.

[2]. Айдарова Л.И. Об исходных формах действия в становлении познавательной деятельности учащихся. “Вопросы психологии”, 1983, № 1 (январь – февраль), с. 158–160.

[3]. Алиева, С.А. Взаимосвязанное обучение родному и русскому языкам как фактор речевого развития билингвов. Проблемы преподавания русского языка в условиях билингвальной школы. Сборник материалов международной научно-практической конференции. Махачкала, 2016, с. 24 – 28.

[4]. https://s.fundamental-research.ru/pdf/2013/11-3/33155.pdf

Daniyarava Kamola Absattarovna (Samarqand davlat Chet tillar instituti o‘qituvchisi; kamolatoshtemirova02@gmail.com)

MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING ROLI

Annotatsiya. *Ushbu maqola o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda o‘qituvchining tutgan roli haqida. Aniqlanishicha, mantiqiy fikrlash – bu o‘quvchilarning murakkab muammolarni hal qilish, kritik tahlil qilish, taqqoslash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi.*

Kalit so‘zlar: *mantiqiy fikrlash, tahlil, taqqoslash, o‘z fikriga ega bo‘lish, solishtirish va sintez qila olish, pedagogik qarashlar, ta’lim jarayoni, o‘qituvchining roli.*

Даниярава Камола Абсаттаровна (преподаватель Самаркандского государственного института иностранных языков; kamolatoshtemirova02@gmail.com)

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация. *В данной статье речь идет о роли учителя в формировании у учащихся умения логически мыслить. Логическое мышление определяется как способность учащихся решать сложные задачи, критически анализировать, сравнивать и принимать самостоятельные решения.*

Ключевые слова: *логическое мышление, анализ, сравнение, наличие собственного мнения, умение сравнивать и синтезировать, педагогические взгляды, образовательный процесс, роль учителя.*

Daniyarava Kamola Absattarovna (Teacher of the Samarkand State Institute of Foreign Languages; kamolatoshtemirova02@gmail.com)

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING

Annotation. *This article discusses the role of the teacher in developing students' ability to think logically. Logical thinking is defined as the ability of students to solve complex problems, critically analyze, compare and make independent decisions.*

Keywords: *logical thinking, analysis, comparison, having one's own opinion, ability to compare and synthesize, pedagogical views, educational process, role of the teacher.*

Kirish. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishda topshiriqlarni bajarishga ijodiy yondashish, asosli xulosa chiqara olish har bir o‘qituvchi oldidagi muhim vazifalardan biridir. Bu vazifalarni amalga oshirishda qiziqarli topshiriq, mantiqiy va noodatiy, nostandart masalalarning o‘rni yuksak hisoblanadi.

Ta’lim berish jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari, tabiiyki, psixologiya, pedagogika va falsafa sohalaridagi nazariyalar va tadqiqotlar asosida shakllanib kelgan. Aytish keraki, bu jarayon, o‘quvchilarning turli xil mantiqiy mashiqlarni bajarish qobiliyatini, jumladan, taqqoslash, umumlashtirish, ajratish, tahlil qila olish va xulosalar chiqarish kabi mantiqiy fikrlash jarayonlarini o‘z ichiga qamrab oladi. o‘quvchining yoshiga nisbatan emas, balki IQsiga tayangan holda berish joyizdir.

Adabiyotlar tahlili. Piagetning nazariyasiga ko‘ra, kognitiv rivojlanish nazariyasi, masalan, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini yoshga bog‘liq bosqichlar orqali tavsiflaydi, bu esa ta’limda yoshga mos keladigan mantiqiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhimdir.

Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi ham mantiqiy fikrlashning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu nazariya bo‘yicha, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari ijtimoiy o‘zaro ta’sir va madaniy vositalar (til, belgilar, ramzlar) orqali shakllanadi. Ta’lim jarayonida bu o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan muloqotda bo‘lishining va ularni mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi faoliyat turlariga jalb etishining muhimligini ko‘rsatadi [1;99-b.].

Demak, tanqidiy fikrlash nazariyalari mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning muhim aspektlarini ta’kidlaydi. Bu nazariyalar o‘quvchilarni faktlar orasidagi aloqalarni aniqlash, dalillarni baholash, argumentlarni tahlil qilish va mustaqil xulosalarga kelish qobiliyatlarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Ta’lim jarayonida bu, o‘quvchilarga turli topshiriqlar bilan ishlash, ularning ishonchliligini baholash, tekshirish, tahlil qilish va o‘z fikrlarini mantiqiy asoslash ko‘nikmalarini o‘rgatishni anglatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda muammoli jarayonlarni hal qilish usullari ham katta ahamiyatga ega. Bu yondashuv, o‘quvchilarni real hayotiy muammolarni tahlil qilish va ularni hal qilish uchun mantiqiy yechimlar topishga undaydi. Bunda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qo-